

Stormakterna. Rudolf Kjellén och vetenskapligheten

Ragnar Björk

The Great Powers. Rudolf Kjellén and scientificity

Stormakterna ("The great powers") appeared with three editions (1905, 1911–13, 1920), allowing a real-time adjusting approach. Frustrated with traditional political science, with its constitutional, historical studies, Kjellén wanted to remake the study of politics into a proper, modern social science. Inspired by teaching duties in geography and statistics he examines the great powers with methodological approaches of quantitative measurements to establish great power competitive competence, but he dismisses subjective "statesmen". He compares these solid units in order to generalize about them, using also mock natural science techniques, such as experiments, implicitly also falsification.

In the end, in the 1920 edition, history creeps back in, in several dimensions.

His encompassing, nation by nation study, contains a number of intriguing and readable, though speculative observations.

Inledning

I samband med att Rudolf Kjellén disputerade 1890, med arbetet *Studier rörande ministeransvarigheten*, 1–2, erhöll han docentur i statskunskap. Alla statsvetare var vid den här tiden, låter det sig väl sägas, såväl historiskt kompetenta som också historiskt inriktade i sin forskning, dvs. de valde ämnen, företrädesvis författningsmässigt inriktade, ur historien och bestod dem ett historiskt, kontextuellt kronologiserande studium. Historikerna själva, till skillnad från kolleger i Norden och Europa, ägnade sig sällan åt tiden efter 1809, än mindre den efter 1866. Den blev statsvetarnas uppgift (Björk 2012: 70–74). Däremot var det för deras del sällan fråga om någon enhetligt

berättande framställning, dvs. "att skriva historia". Och Kjellén ägnade sig i sina huvudarbeten aldrig åt att skriva historia.

År 1891 hade den nya högskolan i Göteborg grundats och inlett sin verksamhet och Kjellén kunde då upprätthålla undervisning i statskunskap där. Kjellén sökte 1894 en tjänst i historia kombinerad med statskunskap, men den gick till en renodlad historiker, en Uppsala-kollega till Kjellén, den jämnårige Hjärne-eleven Ludvig Stavenow (Björk 2009). 1894 blev Kjellén så kallad undervisningsdocent i "statskunskap (med geografi)" (Lindberg & Nilsson 1996, I: 183). Undervisningsskyldigheten i geografi var en uppgift som Kjellén tog på stort allvar, om än inledningsvis något motvilligt (Kjellén-Björkquist, 1970, I: 73, 74, 201).¹ När småningom ytterligare tjänster i Göteborg utlystes kunde Kjellén 1895 få en professur i statskunskap med statistik, en av de så kallade röhsska professurerna.

Således, och kontrafaktiskt näraliggande, utan Stavenow ingen kjellensk geopolitik!

Syftet med detta bidrag är att presentera Kjelléns verk *Stormakterna*, som utkom i tre versioner under ca 15 års tid, och utsätta Kjelléns tillvägagångssätt för en vetenskapsprocessuell studie, samt också sätta in forskaren och verket i olika sammanhang, såsom hantering av olika discipliner i olika faser i samtidens kunskapsutveckling.

Det ska läggas till, att det alldeles övervägande omfånget av Kjelléns text, i de två första upplagorna (1905, 1911–13), utgörs av detaljerade genomgångar, kapitel för kapitel, av de åtta stormakter som utgör underlaget för Kjelléns tillvägagångssätt. De är också nationalstater, vilket förutom att de är suveräna, rättsliga subjekt också innebär att det finns gott om statistik och annan information om dem. Viktigt för Kjellén – de blir jämförelsefäähiga.

Panoramat av översiktlig information i *Stormakterna*, tillsammans med Kjelléns suggestiva associationer och inte sällan läsvärda framställning, utgör en mer bestående behållning av detta verk. Flera av de medtagna citaten nedan är tänkta att illustrera detta.

Den disciplinära kritiken

Det finns dels ett antal spänningar i Kjelléns liv och karriär (Edström, Björk & Lundén 2014: förord) och dessutom laborerade han med motsatser – sällan dock dialektiskt syftande motsägelser – i sitt tänkande och i sin argumentation. Kjelléns politiska övertygelse var mer än en tidens konventionellt präglade konservatism en ideologisk och stridbar, med rätta benämnd, radikalkonservatism (Abrahamsson 2021) av kollektivistisk karaktär. Han åtnjöt en "blandad berömmelse" som forskare – erkännsamt internationellt, men först negligerat, sedermera avfärdat på hemmaplan (Lundén 2021, Rivarola Puntigliano 2021).

1 Kjellén själv: "...en forskare som från andra stränder blivit vinddriven till geografins" (Kjellén 1900: 29).

Men nog så intressant är hans tidiga disciplinrebelliska engagemang. Det fick vetenskapsprocessuella konsekvenser.

Det dröjde innan samhällsvetenskapen institutionaliserades akademiskt i Sverige, men behovet av en mer systematisk analys av samhället var av nöden, bland annat för att bidra till att komma till rätta med tidens så kallade "frågor" (arbetar-, kvinno-, emigrations-, freds- etc), dvs. en policy-analys. På kontinenten kunde de drivas av de så kallade katedersocialisterna, som programmatiskt tog itu med dessa problem såväl i sin forskning som såsom "public intellectuals". Sällan var de dock ledamöter av valda församlingar, vilket Kjellén och hans generation av svenska akademiker dessutom var (se nedan om tre faser). Men Kjellén var inte helt ensam bland de då fåtaliga, möjliga svenska akademiker, som ville ta itu med samhällsfrågorna på ett systematiskt sätt. Också i Göteborg fanns Gustaf Steffen, jämnårig med Kjellén. En intellektuell generation äldre var Pontus Fahlbeck i Lund. *Staten som livsform* är dedicerad till Fahlbeck, "föregångsmannen".

Verket *Stormakterna* är koncipierat under 1890-talets gång, då Kjellén sedan 1894 undervisade även i geografi, och under början av 1900-talet, då hans professur från och med 1901 innehöll också statistik. Med uppenbart berättigande har geografidisciplinens betydelse för Kjellén uppmärksamats i litteraturen, och då inte minst den omedelbara roll som Friedrich Ratzel spelat (Holdar 1992: 310f; Jureit & Chiantera-Stutte 2023; Chiantera-Stutte 2023). Den engelske geografen Ian Klink har nyligen beskrivit Kjellén som en "glowing Ratzelian" (Klink 2024: 3).² Kjellén genomför i översikten *Inledning till Sveriges geografi*, från år 1900, en genomgång av geografistudiets historia, med tyngdpunkt på tysk forskning, från Ritter till Ratzel, och med den senare som höjdpunkt (Kjellén 1900: 15–17). Kjellén tar fasta på Ratzels antropogeografi. Genom en betoning av människan, säger Kjellén, "...blir Ratzels politiska geografi och hufvudparten af hans antropogeografi förde utom geografiens område och in i politiken; jag skulle vilja kalla dem g e o p o l i t i k" (Kjellén 1900: 17).³

Men just verket *Stormakterna* är minst lika mycket präglad av Kjelléns förlitande på *statistik*, dvs. den disciplin som var en del av hans professur, och som högst påtagligt utgör en grundval för analysen i detta verk. "Staterna äro sålunda först och främst *statistiska* fakta, med sina bestämda folktal, sina yttre och inre mått, sina sociala lagringar och sina politiska institutioner" (Kjellén 1905, I: 20f).⁴ Det är hårda, statistiska fakta, en kvantitativ empiri, som dels utgör en stor del av källmaterialet, såsom statistiska årsböcker, dels

2 Klink framställer Kjellén som en bättre utformare och presentatör av Ratzels idéer, något som kan förklara det vida anammandet av Kjelléns skrifter: "...the replacement of Ratzel's convoluted prose with a neater conceptual matrix that could more readily be mobilized by others" (Klink 2024: 167).

3 Själva termen geopolitik hade han dock satt på pränt i tidskriften *Ymer*, 1899, och är allmänt sedd som skapare av detta begrepp (Holdar 1992, Dodds 2014: 20f, Klink 2024, Klink & Bassin 2018: 56).

4 Utgåvorna från 1905 och 1911–13 är ofta utgivna i samlade volymer, med två böcker (I–II), med ny paginering för varje bok, från 1905, och med fyra böcker (I–IV) från 1911–13.

möjliggör direkta jämförelser mellan de olika stormakterna, som genom sin internationellt-rättsliga status och institutionella uppbyggnad kan utpekas som *likartade* enheter. Genom *komparation* kan dessa sedan klassificeras som olika *typer*, i sökandet efter de "lagar", som för Kjellén är en väsentlig del av samhällsstudiets själva vetenskaplighet. För Kjelléns del tillkommer också ett moment av *falsifiering*, när han ska diskutera vilka egenskaper hos möjliga stormakter, som bör höra till dem eller vilka som inte är nödvändiga.

Sökandet efter en modern och relevant statsvetenskap fick en extra skjuts genom att han på nära håll fick bevittna hur den vetenskapliga analys som hans lärare Oscar Alin gjort av den svensk-norska unionens rättsliga ställning och samtida giltighet kom att innebära också ett politiskt misslyckande när den mot slutet av 1800-talet skulle tillämpas konkret.

På 1820-talet hade man i Norge hyst en oro för en karljohansk amalgamation, dvs. att Norge och Sverige skulle homogeniseras, så att "det norska" skulle tryckas tillbaka i en slags försvenskingsprocess, dvs. att en reell, praktisk *politik* syftade till detta. För att värja sig mot detta hänvisade man då från norskt håll till fördragsdokumenten från 1814, Kielfredens och konventionens i Moss, dvs. en *juridiskt* präglad argumentering, med internationell förankring bland tidens stormakter. Någon amalgamation blev det inte heller.

Mot slutet av 1800-talet var rollerna de omvända! Nu var det Norge som förde fram och förlitade sig på en praktisk *politisk* vilja, där man stödde sig på den samtida parlamentarismens och, småningom, på demokratins självklara relevans och företräde. Alins legalistiska argumentering, ett *juridiskt* åberopande och tolkning av de fördrag som en gång konstituerade unionen, kunde inte göra sig gällande mot en samlad, politisk viljeyttring (Björk 2011).

Statskunskapen måste revideras, menade Kjellén! Den borde bli en allmän samhällsvetenskap! Dramatiskt deklarerade han 1908 sitt "avfall" från den rådande statsvetenskapen – men då hade han redan avfallit genom sina arbeten, då framför allt den första utgåvan av *Stormakterna*, 1905.

Från avfall till alienation

Ambitionen att göra statsvetenskapen till en egentlig vetenskap om samhället innebär dels att göra det svårt för sig i en analytisk mening – en hel teori om samhället kunde krävas⁵ – dels att Kjellén därmed fjärmade sig från den värld som Alin, med flera akademiker, stod nära, den som rådgivare åt politiker, i

5 Kjelléns slutstensverk, *Staten som livsform* (1916) har en sådan ambition, men utgör mer en klassificering av politiksfärer, tillsammans kallade "system". Det utgör inte en teori om samhällets mekanismer eller den "vertikala kausaliteten", dvs. att relatera sfärer såsom topografi-geografi-ekonomi-politik-ideologi till varandra, vanligt i samhällsteorier. I den mån Kjellén diskuterar påverkansförhållanden är det i kartans (geopolitikens) "territoriella kausalitet".

meningen lämna underlag för lagstiftning, policy-utlåtanden i såväl inrikes- som utrikespolitik. Kjellén, som själv såg sig som fullblodspolitiker, med starkt ideologiskt engagemang, kom att fjärma sig från ett traditionellt politikens och myndighetsvärldens etablissemang. Han anlätades inte heller, som Harald Hjärne eller Sven Hedin, för att föra Sveriges talan utomlands. Också av den anledningen fanns det ingen publik, ingen kollegial värld att få gehör hos.

Kjellén hade också påtagligt bytt miljö och lämnat det upphöjda studiet i "tornet", i det pastoralala Uppsala, där den 1866 öppnade järnvägsförbindelsen till huvudstaden underlättade övergång eller sambruk vad gäller lärostol och riksdagsstol. Han kom till den nya och under uppbyggnad varande, kommersiellt-merkantila akademiska "marknadsplatsen" i Göteborg, som öppnade sig mot havet, mot omvärlden. Högskolan i stadens, i det urbana livets mitt präglade andra sådana satsningar i tiden, mer så i Göteborg än i motsvarande satsning i Stockholm, och mer som i Midlands i England, enligt formeln i staden, *av* staden och *för* staden. Avståndet till "kretsarna", till traditionell akademisk miljö och till politikens och förvaltningens värld blev större. Inte bara frågan om det "radikala" i Kjelléns konservatism stötte bort. Varken nätverk eller geografi gynnade hans ställning eller möjlighet till gehör.

I viss mening riktade sig Kjellén alltså med sitt nya, samhällsvetenskapliga synsätt – i just forskningen – till en akademisk, en analytiskt-abstrakt värld. Paradoxalt nog hade denna renodling, eller professionalisering, ännu inte kommit att prägla den svenska akademiska världen. Kortfattat kan man från mitten av 1800-talet fram till ca 1920 urskilja tre faser.

På Goethes och Geijers tid rörde sig tidens "snillen" över vetandets gränser. Man var natur-, historie-, samhälls- etc filosof. Eventuella roller, med möjlig förankring i ämnen och institutioner, var mindre avgränsade och därmed mindre begränsande. Geijer et al spelade i denna tidiga *snillefas* otvunget på många strängar – att behärska allt.

Vetenskapen hade mot slutet av 1800-talet alltmer specialiserats. Den hade "trasslat sig ur" den särskilt på tyskt håll odlade idén om enhetsvetenskapen. I nästa skede, *plattformsfasen*, hade man, för yrkets och karriärens skull skapat en disciplinär identitet och profilerat sig som enbart "statsvetare", "historiker", "geolog", "fysiker" etc. Också universitetsadministrativt hade man börjat skapa institutioner – med ibland till och med egna lokaler. Tillskapade professurer, inte minst vid de två nya högskolorna, bollade med flera ämnen för varje tjänst (Lindberg & Nilsson 1996). I Kjelléns fall var det statskunskap, geografi och statistik, och historia hade varit ett möjligt tillägg. *Men*, man kunde från en sådan etablerad förankring utnyttja denna position som en plattform, för att tillåta sig, ofta bejakande, att vara verksam i andra sfärer. Parallellt med att fastställa,

förhandla fram, ett ännu "ofärdigt"⁶ ämnes identitet, dess kärnuppgift, blev själva disciplinöverskridandet en ny möjlighet, en tvärvetenskaplig resurs.

Efter första världskriget skedde en dubbel koncentration. Dels kom de tre sfärer där svenska akademiker, i varierande grad, varit verksamma, dvs. i forskning, praktisk politik – med också mandat – och opinionsbildning, att, åtminstone normativt, i mycket inskränkas till den första. Dels gällde det att etablera och behålla ett förtroende för den akademiska meriteringen som "expertis". I denna *professionaliseringsfas* skulle man såväl förädla sitt ämne som hålla sig till det akademiska "tornet", och inte sälja eller fjädra sig på "marknadsplatsen".

Kjellén, i självbilden modern och teoretisk i sin vetenskapsambition, men utspritt distraherad mångsysslare i sina roller, hamnade lätt fel i fasernas konjunkturen.

När Kjellén avled 1922 hade han visserligen kallats till "tornet" i Uppsala, men alierats såväl politiskt som professionellt – i Sverige.

Sökandet efter det modernt vetenskapliga

Kjelléns ansats i studiet av stormakterna var vetenskapsfilosofiskt präglad. I en sammanhängande rörelse gör han då två saker. Först vänder sig bort från (*push*), "avfaller" (1908), statsvetenskapens gängse konstitutionalistiska eller fördragsmässigt normerande analys, det "juristiska", som Kjellén säger (jfr Dodds 2014: 55), liksom dess historiserande ingång. Sedan söker han upp, bejakar (*pull*), vad han ser som en modern, progressiv samhällsvetenskap. Det är ett vetenskapsideal, som nyligen i en tysk *Methodenstreit*, och gentemot humaniora i polemik polariserande, hade tagit fasta också på metoder och tekniker från naturvetenskapen.

I den typen av samhällsvetenskap tar Kjellén fasta på fem egenskaper eller moment. Alla är sådana som han kan beteckna som moderna, som progressiva:

- I. Samhällsvetenskapen ska vara *objektiv*. Det är tre strävanden man kan rikta in sig på. För det första genom att – för Kjellén programmatiskt – lämna individers, för honom subjektiva, handlande därhän, särskilt det hos "statsmän", alltså stormakternas ledande politiker (bara Wilhelm II uppmärksammas av Kjellén); dvs. ett individernas avsiktliga handlande som i gängse mening är faktisk, historisk stormaktspolitik. För det andra skulle det inte heller vara fråga om någon policy-ingång till arbetet med stormakterna. "...vi icke syssla direkt med internationella problemers

6 Kjellén laborerade ofta med företeelser som "ofärdiga". USA var kring sekelskiftet 1900, en "ofärdig" statsbildning. Bland annat kunde de svarta i Södern tänkas vilja "starta eget", "ett 'svart Irland'" (Kjellén 1905, II: 87) liksom möjligen också germanerna kring de stora sjöarna i norr. I artikeln "Kanadas problem" (Kjellén 1914: 108–118) analyserar Kjellén detta stora landområdes framtid sett som en kamp mellan naturen, topografin, och människorna, politikerna. Än så länge hade de senare övertaget, men mycket talade för att Kanada efterhand skulle föras till statsbildningen Förenta staterna.

lösning” (Kjellén 1905, I: 20). För det tredje kan objektivitet uppnås genom att i mycket använda ett icke-subjektivt, alltså icke-komprometerat källmaterial. I Kjelléns fall kan han närma sig detta ideal genom att använda en stor mängd kvantitativt, statistiskt källmaterial. Därmed kan en *mimesis*-effekt uppnås; dvs. den som en stor grupp samtida svenska historiker kunde sträva mot genom att i löpande text, bokstavligen, dokumentera dokumenten. Det kunde röra sig om i arkiv funna förhandlingsprotokoll – tidigare hemliga och ocensurerade – under främst stormaktstiden mellan Sverige och andra stormakter. Såväl forskarens som materialets subjektivitet kunde därmed elimineras, var tanken.

- II. Den ska vara *samhälleligt heltäckande*, vilket i stormaktsanalysen yttrar sig i de omfattande genomgångarna av de olika makterna, länderna, och alla deras egenskaper. Detta är dock inte en teori om samhället.
- III. Den ska vara *realistisk*, dvs. handla om faktisk och mätbar, dock inte alltid, ska det visa sig, av någon utövad *makt*, här applicerad på Kjelléns ämne, storpolitiken. För hans del, liksom för många vetenskapsutövare inom angränsande diskurser är en stormakt dessutom en solid enhet, så inrikespolitik problematiseras inte heller (förutom i viss mån Tysklands).
- IV. Det mest grundläggande ”realistiska” är det materiella, men utgörs för Kjellén mindre av 1800-talets ontologiskt grundade materialism eller dess yttringar, exempelvis hos Marx, och mer av en form av *biologisk materialism*.⁷ För Kjellén syns denna biologiska faktor, för det första, i stormakten, staten, som tänks fungera som en organism, detta i en tänkt konkurrensbiotop, ytterst ett slagfält. För det andra, och av vikt här, är att för Kjellén blir också det psykologiska, ”viljan”, en i grunden biologisk faktor, om vilken man ska kunna generalisera på samma sätt som man gör om andra mer påtagliga och mätbara resurser (folk, ekonomi, militära resurser etc).
- V. Här anknyter detta till Kjelléns sökande efter ”*lagar*”: ”Man har redan velat finna en viss lagbundenhet i historien från socieekonomiska (LAMPRECHT), och geografiska (RATZEL) förutsättningar – för att nu icke tala om dem, som i historien knappast ser något annat än rena naturlagars arbete (såsom BUCKLE) – skulle det icke vara tänkbart att äfven den psykologiska sidan af historien kunde röja en viss, för vetenskapen åtkomlig, regelbundenhet” (Kjellén 1905, I: 22). Psykologi är alltså för Kjellén inte förknippat med subjektivitet. Till den senare kategorin hör ”...folkens uppfattning av sig själfva och af omgifningarne, känslöstämningars grad och djup, handlande personers förmåga att

7 Sven Holdar talar om organismläsningen som en form av ”realism” (Holdar 1992: 317).

bedöma situationer och tillgodogöra sig konjunkturen.” Och, lägger han till, ”Detta är statsmannens område; här går gränsen mellan teoretisk och praktisk politik” (Kjellén 1905, I: 21).

I två väsentliga meningar var Kjellén dock ”omoden”, även om det moderna draget i dessa två innebörder främst hör till tiden efter hans egen.

För det första lät han sina egna sympatier med framställningens olika parter, här stater, komma till synes. Sympatierna är i stort sett alltid transparenta. Gunnar Myrdals lösning av bias-problemet, som denne blivit varse och tog med sig från sin tid i USA kring 1930, dvs. att klargöra sina egna preferenser och redogöra för dem innan själva den objektiva analysen tog vid, blev inte relevant. Kjelléns sympatityttringar, alltså ingen egentlig, dold bias, behövde inte nödvändigtvis överflygla hans analys. Han var inte sällan helt osentimental, exempelvis om Tysklands bristande kompetens som stormakt – såväl 1905 som, och då bekräftat, 1920 – liksom han också, såsom otvetydig svensk nationalist, ändå tveklöst kunde avfärda Sveriges kompetens som en möjlig överlevare som stormakt (Kjellén 1905, I: 51–58).

I ytterligare en mening var Kjellén ”omoden”. Han ville göra allt själv! Alla av 1800-talets stora samhälls-, ofta historiskt präglade, filosofier var blott en mans verk. När detta gradvis övergick till en ambition att skapa ”system”, kännetecknande också för Kjellén, med fokus mer på struktur och mindre på drivkrafter, så var det fortfarande den ensamme lärde som skulle utföra detta, även om naturvetenskapen under mellankrigstiden genom ”big science” skulle börja arbeta efter principen om team-work. Men Kjellén ville fortfarande vara ett snille.

Det planetariska

Kjellén delade den bild som återfanns hos flera samtida betraktare, nämligen av en värld, som blivit enhetlig, sammanhängande. Kjelléns term för detta tillstånd var ”planetarisk”. Det fanns en samhällelig, särskilt infrastrukturell sammanbindning (jfr ”the conquest of distance”), ”...nu finna vi en samfärdsleppok inleda utvecklingen: ångkraftens och den elektriska kraftens tillgodogörande (Kjellén 1905, I: 13). Han talar såväl om ”telegraftrådar och kablar, järnvägar och ångbåtslinjer” som fungerar som bindemedel (Kjellén 1905, I: 15) – man kan kalla det en Phileas Fogg-värld – som om internationella organisationers institutionalisering, med Kjelléns term ”associationer på den allmänna kulturens områden.” (Kjellén 1905, I: 15) Detta återkommer i stegrad grad efter kriget (Kjellén 1920: 2).

På motsvarande sätt som denna civilsamhällets internationalisering är det med makten: ”Utvecklingen till mänsklighetens enhet har organiskt förbundits med utbildningen af s t o r m a k t e n, på de smås bekostnad” (Kjellén 1905,

I: 16). "När man söker en utsikt öfver samtidens internationella politik, så behöfver man endast studera stormakterna. I deras inbördes förhållanden äro alla viktiga frågor indragna. Stormakterna, det är världen; stormaktspolitik är världshistoria i arbete" (Kjellén 1905, I: 16).

Verket *Stormakterna*

Stormakterna koncipierades inledningsvis som en översikt över internationell politik, en orientering för de studenter Kjellén hade ansvar för liksom också för den bildade allmänheten. Det blev en "handbok", nr 1.

Stormakterna utkom i tre upplagor, 1905, 1911–13 och 1920.⁸ Det är den första upplagan, från 1905, som nedanstående analys främst baseras på, med en avstämning genom 1920 års utgåva. Den senare, *Stormakterna och världskrisen*, har två delar, "Det gamla stormaktssystemet" och "Världskrisen och det nya systemet", och har också en avvikande disposition, som knyter an till Kjelléns bok *Staten som livsform*, där fem samhällssfärer (geo-, etno-, eko-/ekonomi-, socio-, och regements-/kratopolitik) urskiljs och klassificeras.⁹

Sammantagna kan Kjelléns stormaktsstudier sägas utgöra en form av realtids- (online-) analys, till skillnad från gängse, moderna stormaktsstudier, som arbetat med facit på hand.

En mer egentlig stormaktsdiskurs förelåg inte under Kjelléns tid. I mycket hör den efterkrigstiden till. Efter Napoleonkrigen kom Göttingen-historikern A H L Heeren (Heeren [1821] 1865)¹⁰ och Leopold von Ranke med texter (Ranke [1833]1950). Såväl Heeren som Ranke tar dels fasta på staters politiska, inte bara kulturella, status och karaktär, dels strävar de att omfatta hela Europa. Den då nyss akterseglade stormakten Sverige, en väsentlig sådan i systemets norra del, figurerar hos bägge, utförligast hos Ranke. Heerens uppställning av makterna, inklusive deras kolonier, eller "dependenser", har likheter med Kjelléns ländergenomgång medan Ranke mer tar fasta på maktspelet.¹¹

När Kjellén ska identifiera stormakternas "objektiva" egenskaper ("fakta"), så talar han först om tre kategorier: "Staterna äro sålunda först och främst *statistiska* fakta, med sina bestämda folktal, sina yttre och inre mått, sina sociala lagringar och sina politiska institutioner. De äro *geografiska* fakta, med fixerad rum på jordytan, fast läge, gifna gränsförhållanden och produktionsmöjligheter.

8 De olika upplagorna utom den från 1920, på 224 sidor, utkom som olika "böcker", ibland sammanbundna till en volym (se ovan). 1905 års utgåva är på sammanlagt 510 sidor. 1911–13 års upplaga är på sammanlagt 807 sidor.

9 Ian Klinke kallar Kjelléns bok för ett försök att skapa ett linneanskt system för politikvetenskap (Klinke 2024: 166).

10 Den fjärde svenska upplagan, från 1865, används av Kjellén.

11 1918 publicerar Martin Spahn en stormaktsstudie där han nämner Kjellén, och liksom denne beklagar hur statsvetenskapen, här den tyska, begränsat sig till författningsstudier (Spahn 1918: 12).

De äro äfven *historiska* fakta till en viss grad, bestämda af sin föregående utveckling och sina traditioner liksom hvarje enskild [person] af sina antecedentia” (Kjellén 1905, I: 20f).

I koncentrerad form återges här den typ av analys Kjellén genomför i den första utgåvan, 1905, men den tredje aspekten, den historiska, utvecklas knappast alls. Något senare för han fram en kategori av *biologiska* ”fakta”:

Ur en viss synpunkt kan man nämligen icke undgå att i själfva stormakterna igenkänna äfven *biologiska* fakta. Af egen lifskraft och konjunkturers gunst, i ständig konkurrens med hvarandra, alltså i kampen för tillvaron och genom ett naturligt urval hafva även de framstått på jordens yta. Vi se dem där födas och växa, vi hafva också sett dem vissna och dö, som andra organismer. De äro sålunda former af lif; af alla lifsformer på denna jord de mest imposanta. Som sådana måste de kunna blifva föremål för ett så att säga *biopolitiskt* studium som söker utforska lagar för deras utveckling. (Kjellén 1905, I: 22f)

Här är Kjellén som tydligast i sin organismsyn. Formulerad på det här sättet implicerar det en historisk analys, i meningen att följa organismens, stormaktens, öde på dess väg, möjligen såväl i kampen mot andra organismer som det förutbestämda i en organisms död. Men givet den fortsatta analysen hos Kjellén förefaller han mindre vilja systematiskt tillämpa idén.

Kjellén tar ändå ett visst historiskt grepp på stormakter, dvs. på de förutvarande.

”Afdankade” makter

För modern tid tar Kjellén upp fyra ”afdankade” – det är nu hans term för resultatet av ett förment ”naturligt urval” – stormakter, från Europas, dvs. från kontinentens, fyra hörn. De är det Ottomanska riket (av Kjellén kallat Turkiet), Portugal (implicit Spanien), Nederländerna (av Kjellén kallat Holland) och Sverige. Här får Kjellén anledning att föra fram såväl frågan om vad som är stormaktens maktunderlag som de ”typer” av makter som kan urskiljas och som sedan återkommer i hans samtidsanalys.

Turkiet och Sverige hade inte ”samhälleliga” resurser för att backa upp sin maktutövning; de var blott militärmakter.¹² Portugal och Holland byggde sin makt på handel, menade Kjellén, och det var kolonierna på andra kontinenter som skapade resurser. De var, med en senare term, ”seaborne empires”. Bland de förmoderna statsgränserna på den pyreneiska halvön kvarstod till sent bara den mellan Spanien och Portugal – den var den mest naturliga. Här använder

12 Om det svenska stormaktstida samhället som en ”militärstat”, se Nilsson 1990.

sig Kjellén av en typ av topografisk argumentering, som ofta underskattas som ett moment i den så benämnda geopolitiska analysen ("geopolitik" är för övrigt en term som sällan uppträder i *Stormakterna*). Gränsen mellan Spanien och Portugal, menar Kjellén, går "nämligen just där de stora västgående floderna upphöra att vara segelbara." Portugal blir då maritimt präglat och det "gynnar utbildningen af ett sjömannafolk" (Kjellén 1905, I: 34). Spanien tog hem råvaror, främst ädla metaller, från sina kolonier, men lyckades aldrig bygga upp någon stark statsmakt hemmavid. Som Kjellén kunde uttrycka det: "Och hemma i Castilien sutto bönderna och svälte, medan äfventyrarne bortom hafvet skapade sig lätt förgångna rikedomar" (Kjellén 1905, I: 37). Portugals bas, liksom Hollands, var sundare. De är "bägge geografiska strandländer, belägna kring floders nederlopp med ryggen mot kontinenten" (Kjellén 1905, I: 41). Holland blev Portugals arvtagare och sedan blev England Hollands arvtagare. Holland hade alla fördelar av sitt "läge", men saknade nödvändigt "utrymme" ("rum"). Just relationen läge vs rum är en återkommande problematik hos Kjellén.

Sveriges stormaktstid begränsar Kjellén till tiden mellan 1631 (Breitenfeld) och 1709 (Poltava), alltså en något snävare tidsram än som annars brukar vara fallet. "Vår stormaktspolitik var en idépolitik", ett "andligt ansvar". (Kjellén 1905, I: 52)¹³ "Stormakten startade på en idé...och skulle äfven falla på en idé, då Karl XII gick att försvara 'rättens och rättfärdighetens principer'..." (Kjellén 1905, I: 52).

För strävandena att göra Östersjön till ett svenskt innanhav, *dominium maris Baltici*, motsvarande ett romerskt-italienskt *mare nostrum*, fanns inga materiella resurser, menar Kjellén. Och, menar han, det var för svensk del också frågan om "folkets eget bristande intresse". Vad detta skulle innebära eller hur det kunde få betydelse för en stormaktsförmåga eller -ambitioner utreds inte. Men frågan om "intresset" eller "viljan", gradvis det nietzscheanska präglade "vilja till makt", och till slut "vilja till mer makt" hos en stormakt, kommer att bli en vital faktor för Kjelléns fortsatta analys av de egentliga, samtida stormakterna. Men "Sveriges världshistoriska insats får likhet med en gästroll" (Kjellén 1905, I: 55).

Det som i inledningskapitlet, mer programmatiskt, innebar en organismläsning av stater och makter, spelar ingen påtaglig roll här. Dessa "avtackade" makter har, mest medelst gängse historisk analys, bara förlorat prefixet -stor.

Samtida stormakter – klassificering, egenskaper, rangordning och generaliseringar ("lagar")

Vilka makter kan då vara stormakter? Klassificering är, inledningsvis, en teoritug verksamhet. I stället för att hitta en "essens" eller bocka av egenskaper, använder Kjellén det konventionella som ingång. Det är praktiskt, då de större makterna (England, Ryssland, Frankrike, Österrike-Ungern och Preussen) vid

13 Jfr Ringmar 1996, om att skaffa sig rykte, *reputatio*, i Europa.

Wien-kongressen 1815 kom överens om att de är just de som är stormakter, en "senat" som Heeren kallade dem (jfr Kjellén 1905, I: 17). Försättningsvis skedde utvidgningen genom informell kooptation; genom enande tillkom Italien, och "Preussen" blir "Tyskland". Utan att koopteras men genom att göra sig gällande i storpolitiken under 1890-talet, bland annat genom sin imperialism, så tillkommer USA och Japan.

Stegen i Kjelléns specifika stormaktsanalys kan sammanfattas:

- I. Identifiering (redan gjord av dem själva, se ovan).
- II. Kalkylering av dels kvantitativa resurser, dels föreliggande egenskaper.
- III. Samtidig komparation av de åtta makterna och klassificering av dem till "typer".
- IV. Generaliseringar ("lagar") av rörelsetendenser för de olika typerna av makter.

I kapitlet om de "afdankade" makterna tyckte sig Kjellén se betydelsen av vissa faktorer för stormakters uppkomst. Tills vidare kunde de räknas upp sålunda: läge, rum (utrymme), befolkning, etnicitet, militära resurser (armé och flotta), ekonomiska resurser (industri och jordbruk), handelsförmåga, i viss mån infrastruktur (järnvägar, liksom kolstationer, är närmast ikoniska resurser!).¹⁴

Utgående från de i nuläget, 1905, konventionellt etablerade stormakterna, dvs. inkluderande det allra senaste tillskottet, Japan, så resonerar Kjellén om möjliga *andra* stormaktsrelevanta faktorerers betydelse för att dels se om de kan läggas till egenskapsuppräknningen (se II ovan), dels se om de kan användas för att identifiera och klassificera eventuella tillkommande makter som stormakter. I praktiken genomför han då en för såväl natur- som samhällsvetenskap möjlig analys, en form av poppersk *falsifieringsprocedur*:

Vilka av följande tänkbara egenskaper, som skulle kunna vara relevanta för att definiera en stormakt, bör föreligga, dvs. vara nödvändiga, och vilka är inte nödvändiga? Här är det alltså en annan typ av faktorer än de kvantitativa, som alltså meriterar mer för stormaktsstatus ju större kvantiteten är – se rangordningen nedan! – dvs. folkmängd, storlek på ekonomin, militära resurser etc.:

1. Europeisk etnicitet? Svar: Nej. Falsifierande instans: Japan.
 2. Kristendom som religion? Svar: Nej. Falsifierande instans: Japan.
- Kjellén: "...både ras och religion äro för begreppet stormakt likgiltiga" (Kjellén 1905, II: 242).

¹⁴ Man kan lägga till, att två väl så mätbara kompetenser, dessutom sådana inom vilka USA och Japan snart kunde visa upp sig med meriter, nämligen forskning (teknologi) och idrott (folkhälsa), aldrig figurerade hos Kjellén eller senare stormaktsanalytiker; se dock Ferguson 2011 (se vidare, Björk 2021a: 71–74).

3. Tempererat klimat? Svar: Förmodligen.

Kjellén: "...ty endast där bevara sig den mänskliga viljan stark och frisk" (Kjellén 1905, II: 243), och helst på norra halvklotet, "...ty endast där härdas folkviljorna i ständig och stark friktion mot hvarandra, så att det naturliga urvalet får göra sig mäktigt gällande" (Kjellén 1905, II: 243).

4. En specifik styresform eller administrativ karaktär? Svar: Nej. Frankrike har stark centralmakt; Förenta staterna är en federal stat; Ryssland har caesarism (autokrati); England är en demokrati.

Kjellén: "Författningstypen är likgiltig" (Kjellén 1905, II: 242).

5. Ett havsnära "läge"? Svar före 1905: Ja. Svar kring 1905: Knappast ("rum" blir mer relevant). Svar 1920: Nej ("rummet" har tagit över).

6. En stark, genomsyrande viljekraft (en mentalitet)? Ett folkligt "intresse" (jfr analysen av Sverige)? Svar: Ja (Tyskland, och Kina – se nedan – , fallerar vad gäller "vilja").

Vi föras häraf *på indirekta vägar* [RB, kursiv] till en första och grundläggande slutsats. Stormakten är icke ett matematiskt utan ett dynamiskt, icke ett etniskt eller kulturellt utan ett fysiologiskt begrepp. Den stora massan och den höga kulturen kunna icke afvaras, men de skapa icke en stormakt förrän däri ingjutes en stark själ. Stormakten är principiellt en enhetlig och stark, med rika maktmedel rustad *vilja* (Kjellén 1905, II: 242).

Haken här är dessa "indirekta vägar". Det är ett glapp mellan, å ena sidan, de genomgående belägg för en stormakts kvantitativa resurser, som Kjellén redovisat i länderkapitlen och i tabeller (exempelvis, Kjellén 1905, II: 245, 247) och, å andra sidan, påståendena om "fysiologiska begrepp", "själ" och "*vilja*". Han vill kunna finna psykologiska "lagar", men hur dessa ser ut, hur de beläggs och hur de samverkar med stormaktens mer belagda kompetenser blir aldrig riktigt utrett. Men de används av Kjellén som en på marginalen given förklaring till varför makter lyckas eller ej – främst det senare.

* * *

I sin genomgång av de "afdankade" stormakterna hade Kjellén funnit två huvudtyper, de som baserade sin ställning på ekonomi, inklusive handel ("materialistisk grund"), såsom Portugal och Holland, och de som förlitade sig på militär makt, som Turkiet och Sverige. Dessa huvudtyper representeras i Kjelléns samtid främst av dels England och USA (handel och industri) och dels av Ryssland och Japan (landbaserade arméer). De kan också hänföras till två andra typer, marina och kontinentala. Italien är en marin typ av makt. På

andra ställen talar Kjellén också om "circummarina" makter och exemplifierar med Romarriket (Medelhavet), Sverige (Östersjön) och Japan ("Japanska sjön") (Kjellén 1905, II: 235). Givet de två huvudtyperna så tar Kjellén itu med Frankrike och Tyskland, vilka han i läget kring år 1900 ser som blandformer, kallade "amfibiska". De två senaste stormaktstillskotten, USA och Japan, komplicerar klassificeringen ytterligare, till den grad att de kallas "anomalier". USA är en landbaserad makt, med "strategisk isolering" på sin kontinent. Det marina Japan nådde sin stormaktsstatus genom "de aggressiva uppgifterna" vid debuten, på andra sidan sitt hav.

I ett nästa steg mätte Kjellén makterna mot varandra. Underlaget för en så konkret jämförelse som möjligt blev då främst de mätbara, statistiska resurserna. Dessa var sju stycken, uppställda i tabeller: areal, folkmängd, landarmé, krigsflotta, handelsflotta, handel och skörd. För att rangordna makterna använde sig Kjellén av den särskilt inom idrotten förekommande jämförelsetekniken av platssiffra,¹⁵ dvs. hur varje makt placerade sig inom respektive kategori, eller "gren". Något plötsligt förskjuts här innebörden av "det kvantitativa" som merit, som bedömningsgrund.

Rangordningen blev 1905 som följer: England 59, Förenta staterna 58, Tyskland 57, Ryssland 56, Frankrike 49, Österrike-Ungern 32, Japan 27, Italien 21. Som synes är skillnaden mellan de fyra första negligerbar och Kjellén vill ge dessa karaktär av (stor-) "makter av första ordningen" (Kjellén 1905, II: 248). Detta är fortfarande, och skulle så förbli, en "beauty contest"; än ej testad.

Hos Kjellén dyker det efterhand upp exempel på generaliseringar. Det närmaste Kjellén kommer några "lagar" är sammanfattningsvis fyra "tendenser":

- I. Vissa stormakter är "på väg upp", andra "på väg ned".
- II. I Kjelléns samtid kan han notera en minskad betydelse för "läget" (såsom havsnära) och en ökande för "rummet", eller "utrymmet". Det senares roll syns i ett ökande övertag för de makter som kan uppnå *autarki* (ekonomisk och annan självförsörjning). Uppenbarligen antas det stora rummet innehålla också relevanta resurser för detta.
- III. Det sker en fortsatt "koncentration", dvs. stormakter blir "världsmakter"; men detta är egentligen – och som Kjellén återkommande refererar till – "lord Salisburys lag". Den yttrar sig också i de internationella organisationernas utveckling, noterar Kjellén efter kriget (Kjellén 1920: 2).
- IV. Men en till "koncentration" motsatt tendens är den till större utrymme och roll, en "komplementaritet", för småmakterna (jfr Lie 1912).

15 "Hans [Wille Grut] bragd: Segern i modern femkamp i London-olympiaden med platssiffrorna 1-1-5-1-8 = 16, medan tvåan hade 47!" (Lindhagen 1958: 217).

Här kompliceras Kjelléns strävan mot en fokuserad och entydig analys av stormakternas roll och rörelse.

Något av en historiesyn

I sin version av det Kjellén, och andra (Nordin 2023: 38), kallade "1914 års idéer" tänkte sig Kjellén att det vid krigsutbrottet var dags att dra åt bältet med en spartansk livsföring och beredskap, en "koncentration", en "nationell samling", som var behövlig efter, som han såg det, "expansionen" och utsvävningarna som en följd av "1789 års idéer". Givet det man kan kalla Kjelléns historiesyn, i denna mening icke-linjär, av pendling mellan ytterligheter, amplituder, så hade "1789 års idéer" nu uttömt sin en gång berättigade potential av emancipation, individualism och liberalism.

Man kan knyta an Kjelléns programmatiska, men i själva stormaktsanalysen inte alltid tillämpade syn på stater, makter, som organismer, som "liv", hans biopolitiska analys (Klinke & Bassin 2018; Chiantera-Stutte 2023), till hans historie- eller rörelsesyn, där historien pulserar, "andas", som en fortgående pendling, uttryckt också som association – differentiering, "intrassling – urtrassling" (*entanglement – disentanglement*). Det är synligt också i en tanke om *komplementaritet*, också i substantiell, historisk mening, såsom att småstater likaväl som stormakter, jordbruk likaväl som industri etc., behövs.¹⁶

Bortom Europa

För de makter som inte inom "moderlandets" gränser har tillgång till nödvändiga resurser, autarki, kan en form av imperialism vara nödvändig, för att komplettera förråden – men, menar Kjellén, den måste vara legitim, här i meningen "organisk". USA har inom sina gränser¹⁷ nödvändiga och tillräckliga resurser och har alltså inga legitima anledningar att erövra (mer) territorium. Däremot har det resursfattiga – och ytmässigt begränsade – Japan berättigade skäl att finna resurser på annat håll, nota bene, i närområdet.

Underförstått här, i bilden av USA, är den passiva läsningen av Monroe-doktrinen från 1823, dvs. att europeiska makter, fortfarande bekanta för sin imperialism, ska hålla sig borta från det västra halvklotet.¹⁸ Under första

16 Detta är mer Herbert Spencer (utveckling-upplösning, homogenitet-heterogenitet etc) än specifikt Charles Darwin eller Friedrich Ratzel. Även Ratzel var mer influerad av Spencer än av Darwin (Klinke 2024: 89–91).

17 Daniel Immerwahr för fram argumentet att USA, som skaffat sig ett territoriellt, över klotet utspritt imperium – utanför "the logo map", dvs. den klassiska USA-kontinentbilden (ej Alaska) – frivilligt avstod från det, men att man efter andra världskriget istället införskaffade ett stort antal baser och mini-territorier, som kan benämnas "pointillist empire" – alltså, kan man säga, baser i stället för kolstationer (Immerwahr 2020).

18 Kjellén tar med Monroe-doktrinen i sin samling av "aktstycken" (Kjellén 1911–13, Bilaga X: XLIII–XLV).

hälften av 1900-talet kom doktrinen såväl i USA som i Europa att läsas som någonting mer offensivt, som en "inflytandesfär" på andra kontinenter. Det kunde för USA:s del ske under beteckningen "open door" och "free world trade", eller som Carl Schmitt uttrycker det, "ruthless methods of liberal, capitalist, 'Dollar Diplomacy'" (Schmitt [1939] 2011: 47). Detta kunde ses som emanerande ur motsatsen till tanken om en skyddad "intresseshärsdoktrin", nämligen den liberala, västliga "universalismen", vars innebörd är "the interference of everyone in everything" (Schmitt [1939] 2011: 46). Schmitt diskuterar även en då aktuell japansk, eller asiatisk, Monroe-doktrin. Och det gör även Kjellén, men mindre ur ekonomisk synpunkt, och mer som en geografiskt omvänd, storpolitikens nya riktning: "Hvad vi efter kriget [det av Kjellén et al förutspådda världskriget] kunna vänta, är alltså en *Monroe-doktrin för Östasien*, med Japan som garant" (Kjellén 1905, II: 240). I stället för porten mot Asien, i Port Arthur, skulle man där, från de uppstigande asiatiska makternas perspektiv, se en port mot Europa, mot Väst (Kjellén 1905, II: 240).

Ett från ländergenomgången något avvikande kapitel har rubriken "Den stora Orientens problem" (Kjellén 1905, II: 188–207). Här blir Kjellén något mer en gängse, historiskt inriktad stormaktsanalytiker. Det rör den uppseglande intressekonflikten mellan Ryssland och Japan, med Kina som latent stormakt, samt med Korea i korselden. Skildringen av de europeiska stormakterna med kapitelvisa statistiska och samhällsliga genomgångar, och med blott statiska uppställningar av resurser och positioner – väntandes/avvaktandes inför det stora kriget – avlöses här av en omedelbar dynamik där de kolliderande intressena, dvs. Rysslands egen *Drang nach Osten* och Japans sökande efter resurstillfredsställelse på samma strand, hade krav på att omedelbart bli lösta. För Kjellén tycktes ett tag världspolitikens tyngdpunkt förflyttas till det från Europa så fjärran Östern. På sitt sätt, kan man tillägga, återtog Europa efterhand initiativet med ett första världskrig.

Kina, "den *breda basens* typ: ett jätteland under tempererat klimat, med naturens bästa rikedomar till öfverflöd samlade inom en och samma gräns" (Kjellén 1905, II: 188), hade inte medfört stormaktstatus då "det icke har ägt *viljan till makt*. Tryggt i sin fullständiga autarki har det låtit världen gå sig förbi utan önskan att lära den eller lära af den. Om någon del af mänskligheten förtjänar att kallas den gamla världen, så är det den kinesiska" (Kjellén 1905, II: 189).¹⁹ "Viljan" blir åter en förklaring på marginalen.

Men när Ryssland och Japan ska ta till vara sina akuta intressen, skapade av en ny, expanderande situation, ligger Kina, liksom Korea, i vägen. Det fanns ett

19 Nu var denna iakttagelse inte ovanlig. Såväl Hegel som Montesquieu hade undrat varför den tidigt etablerade kulturella stormakten inte hade blivit också en politisk sådan (se Watanabe & Recht 2020: 166–174).

behov av ett sammanhängande territorium, särskilt för Ryssland, som "1896 [fick] Kinas koncession att draga sin stora järnväg rätt igenom Manshuriet till Vladivostok...", och "Framkommet till Port Arthur, skulle Rysslands välde splittras genom det mellanliggande Korea" (Kjellén 1905, II:198). Här är det ett slags klassisk "gränsernas geopolitik" – eller kartbildens tvådimensionella "territoriella kausalitet" – som Kjellén inte sällan, förutom den topografiska ingången, ägnade sig åt.

Kjellén hade ända sedan 1880-talet återkommande talat om, förutspått, ett förestående "världskrig" (se exempelvis Kjellén-Björkquist 1970, I: 38), men någon egentlig kalkyl, utifrån intressen, historiska motsättningar, gränsfriktion mm gjorde han knappast. Det kan diskuteras huruvida Kjellén, i själva analysen, tänkte sig att "krig" utgjorde en nödvändig konsekvens, ett Clausewitz-slut, av den kvantitativt uppmätta potentialen hos varje stormakt.²⁰

Efter kriget (och före)

1905 års utgåva av *Stormakterna* kom direkt inpå utgången av det rysk-japanska kriget. Kjelléns, och andras, entusiasm vad gäller Japan och japanerna är tydlig det året. Kapitlet om Japan är uppfyllt av fascination och respekt – och ett mått av oro inför framtiden. "Vi känna redan, att i dessa hjärtan [asiaters] bor ett djupt hat mot västerlandet. Skäl nog är västerlandets politik mot dem" (Kjellén 1905, II: 238). 1920 har Kjelléns entusiasm inför Japan falnat något; man hade blivit vinnare i kriget utan att riktigt vara med och bidra.

Kjelléns oro 1905 inför Tysklands förmåga har 1920 besannats. Han går igenom vilka som, bokstavligen, är vinnare och vilka som är förlorare (Kjellén 1920: 183–213). England och USA dominerar nu världspolitiken – *Anglosaxia contra mundum* (Kjellén 1920: 199). På motsvarande sätt som Kjellén imponerats av Japan 1905 – om än av läsefrukter – hade han, efter första resan till USA 1904, såväl imponerats som förskräckts. Kjelléns anti-kapitalism kunde ta engagemang och form i olika formuleringar: "...denna bristande humanitet ger Amerika ett stort öfvertag öfver Europa i konkurrensen. Där den starke premieras, där går flere arbetare under, men *arbetet* vinner" (Kjellén 1905, II: 100); "Inga hus kasta så långa och djupa skuggor som de amerikanska skyskrarne. Skola vi tala om en Grottekvarn i samtiden, så står den förvisso i nya världen" (Kjellén 1905, II: 132). Och vad gäller imperialismen – som en sådan läser Kjellén Monroe-doktrinen – är det motsvarande misstro (Kjellén 1905, II: 118–131). Om Panama-kanalen: "Suezkanalen var en skänk åt mänskligheten, Panama-kanalen [invigd först 1914 (!), RB] skall i allt för öfvervägande grad gagna Förenta staterna allena" (Kjellén 1905, II: 124). Om den innebörd som kolonialismen nu fått genom erfarenheterna av kriget, noterar Kjellén följande

20 För jakande svar, se Holdar (1992: 313); Chiantera-Stutte (2023: 32).

när han tar upp "den indiska frågan": "Hinduerna, i massor kommenderade till Europas jord för att försvara sina herrars intressen, kunde icke längre avvisas med frasen om 'den vite mannens börda', när de betänkte sin egen bristande frihet" (Kjellén 1920: 204).

Oscar Alins misslyckande med "juristisk" argumentation hade gjort Kjellén mistrogen mot politikens, och politikernas, förmåga att motarbeta och övervinna vad naturen pekade ut som det möjliga, liksom hållbarheten och relevansen i fördrag och institutioner. Nu ställdes han inför konstruktionen Nationernas Förbund. Han är skeptisk men, i någon mening, hoppfull. Nu går han, med viss utförlighet, igenom själva stadgarna och finner ett Janus-ansikte: "...åt vänster [en politisk term Kjellén tidigare knappast har använt, RB] ett fridssamfund...åt höger en maktorganisation på gammal imperialistisk bas..." (Kjellén 1920: 222f).

Tidigare hade Kjellén karaktäriserat demokrati som "democraticism", dvs. som en ideologi bland andra. 1920 talade han fortfarande om den som en -ism, nu "demokratism", och kännetecknad av individualism, kosmopolitism och pacifism (Kjellén 1902: 3), ingendera några övertygelser han tidigare haft mycket till övers för. Nu sätts dock denna "strömning" (demokrati) i motsats mot imperialism, som nu karaktäriseras som "överbetonad nationalism" (Kjellén 1920: 3). I den omedelbara framtiden kommer någon form av demokrati att präglade politiken (Kjellén 1920: 213).

Resumé

Tematiken i statsvetaren Rudolf Kjelléns forskning, som den kom till uttryck i *Stormakterna*, härrör i mycket från tillförda undervisningsplikter, främst inom geografi och statistik. Det då anlagda *angreppssättet*, hans syn på vetenskaplighet, präglas av två innebörder av samma personliga, kognitiva rörelse – en push- och en pull-effekt. Han stöts bort av den alinska skolans ofruktbarhet i forskning och misslyckande i praktisk politik. Samtidigt dras han till vad han ser som en modern, en progressiv, vetenskaplighet – idealet om statsvetenskapen som *samhällsvetenskap*. Innehållet till denna kommer från samtida geografi med (deklarerat) rums- och biologiskt tänkande och med (tydligare i själva utförandepraktiken) nyttjad länderstatistik för en samlad bild av en maktens förmåga.

Verket *Stormakterna* är en av Kjelléns till undervisningen knutna "handböcker". Han applicerar samhällsvetenskaplig idé (objektivitet, realism, hel-täckning) och metod (klassificering, komparation, typologisering, "test", allt för att kunna finna "lagar") på det antal fall som står honom till buds – åtta stormakter. För det vetenskapligas skull avstår han då från den voluntaristiska delen av tidens storpolitik – de handlande statsmännens diplomati, strategier, allianser, kompromisser; detta subjektiva, och nyckfulla, är onåbart för vetenskapen.

Stormakterna är på grund av all redovisande empiri, med kapitelgenomgångar land för land, och med tillhörande hypoteser och associationer, Kjelléns mest omfattande – och mest läsvärda verk. Det skiljer sig från hans övriga produktion.

Länge höll Kjellén fast vid sin ambition med vad han såg som strikt vetenskaplighet, dvs. att studera de likartade stormakterna en och en, med fokus på mätbara resurser, så de därmed kunde tillskrivas generella egenskaper ("lagar"). Men det finns redan i utgåvan från 1905 drag, som manar fram ett för varje makt historiskt panorama, en bild av en nationell karaktär och kultur. Efter kriget blir Kjelléns analys mer traditionellt historiskt maktpolitisk, med fokus på fördrag (slottsfrederna), på makters olika utåtriktade "program" (geopolitiska intressen) och på institutioner, såsom Nationernas Förbund.

Men han når inte fram, i enlighet med sina initiala ambitioner. Och han alieneras från sin kollegiala samtid. De åtta stormakterna är för få för att finna "lagar" för deras öden. På vad sätt staterna fungerar som organismer, med en inre, determinerande drivkraft i kontakten med omvärlden, förblir outrett. Som mål för sin livsinsats ser Kjellén arbetet *Staten som livsform*, som utkom 1916. Med det skulle analysen och staten sedd som "system" vara lyft ur historien. *Stormakterna* skulle vara ett delmål för det. Men i det verket kryper historien in, i tre dimensioner. Först, Kjelléns unika möjlighet, med att till de tre upplagorna, från 1905 till 1920, i realtid uppdatera analysen, leder med 1920 års utgåvas summering av kriget främst till en gängse historisk, maktpolitisk analys. Sedan, Kjelléns anammade generella rörelseprincip, "pendling mellan ytterligheter", appliceras på historien, såsom med svängningen av idéerna och världen från amplituden "1789" över till den för år "1914". Till slut, den för stormakter långsiktiga tendensen till koncentration leder fram till förutsägelsen för "2020" om blott fyra autarkiskt präglade världsmakter, "kulturer"(?) – Förenta staterna, Ryssland och Europa samt Kina och Japan i en gemensam östasiatisk världsmakt – var och en på sin kontinent, sin "intressesfär", och därmed utan anledning, som det synes, till konflikter dem emellan, när så historien just på det sättet tagit slut.

Till slut befinner sig, för Kjellén, hela mänskligheten i en världshistorisk rörelse, i en gemensam övertygelse av karaktären "stiga vi mot ljuset", mot ett "historiens slut". Den i verket återkommande, liksom också avslutande sentensen, vänder upp och ner på den av Kjellén aktivt uppsökta synen på makten som blott resurser och/eller organisk drivkraft: "Makt är inte allt här i världen, utan kultur, andlig ej mindre än materiell, moralisk ej mindre än fysisk."

Litteraturförteckning

- Abrahamsson, Christian, 2021. *Radikalkonservatismens rötter – Rudolf Kjellén och 1914 års idéer*. Stockholm: Timbro.
- Björk, Ragnar, 2021a. "Rudolf Kjellén's Great Power Studies: The Editions", s. 63–133 i Björk, Ragnar & Lundén, Thomas (red.), *Territory, State and Nation. The Geopolitics of Rudolf Kjellén*. New York & Oxford: Berghahn.
- Björk, Ragnar, 2021b. "Rudolf Kjellén's Great Power Studies: Examining Germany, USA, Russia, Japan", s. 134–159 i Björk, Ragnar & Lundén, Thomas (red.), *Territory, State and Nation: The Geopolitics of Rudolf Kjellén*. New York & Oxford: Berghahn.
- Björk, Ragnar, 2012. "Hjärnetraditionen", s. 59–105 i Artéus, Gunnar & Åmark, Klas (red.), *Historieskrivningen i Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- Björk, Ragnar, 2011. "The Overlapping Histories of Sweden and Norway: The Union from 1814 to 1905", s. 17–34 i Frank, Tibor & Hadler, Frank (red.), *Disputed Territories and Shared Pasts. Overlapping National Histories in Modern Europe*. European Science Foundation. Chippenham and Eastbourne: Palgrave Macmillan.
- Björk, Ragnar, 2009. "Ludvig Stavenow", s. 305–313 i Björk, Ragnar & Johansson, Alf W. (red.), *Svenska historiker. Från medeltid till våra dagar*. Stockholm: Norstedt.
- Björk, Ragnar, 2000. "Unionsupplösningen 1905: En icke-händelse?", s. 30–65 i Eliaeson, Sven & Björk, Ragnar (red.), *Union & Secession. Perspektiv på statsbildningsprocesser och riksupplösningar*. Stockholm: Carlsson.
- Chiantera-Stutte, Patricia, 2023. "The State as 'form of life' and the space as Leistungsraum: the reception of Ratzel in the First and Second World Wars", *Geographica Helvetica* 78, s. 29–39.
- Dodds, Klaus, 2014. *Geopolitics*. Oxford: Oxford University Press.
- Edström, Bert, Björk, Ragnar & Lundén, Thomas (red.), 2014. *Rudolf Kjellén. Geopolitiken och konservatismen*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg.
- Ferguson, Niall, 2011. *Civilization. The West and the Rest*. London: Penguin.
- Heeren, A. H. L., [1821]1865. *Handbok i det europeiska statssystemets och dess koloniers historia*. Stockholm: Axel Hellsten.
- Holdar, Sven, 1992. "The ideal state and the power of geography. The life-work of Rudolf Kjellén", *Political Geography* 11(3), s. 307–323.
- Immerwahr, Daniel, [2019] 2020. *How to Hide an Empire. A Short History of the Greater United States*. London: Vintage.
- Jureit, Ulrike & Chiantera-Stutte, Patricia, 2023. "Resonanz und Rezeption. Werk und Wirkung Friedrich Ratzels im internationalen Vergleich", *Geographica Helvetica* 78, s. 59–63.
- Kjellén, Rudolf, 1920. *Stormakterna och världskrisen*. Stockholm: Hugo Geber.
- Kjellén, Rudolf, 1916. *Staten som livsform*. Stockholm: Hugo Geber.
- Kjellén, Rudolf, 1914. "Kanadas problem" [1911], s. 108–118 i Rudolf Kjellén, *Politiska essayer. Studier till dagskrönikan (1907–1913)*. Stockholm: Hugo Geber.
- Kjellén, Rudolf, 1911–13. *Stormakterna. Konturer kring samtidens storpolitik*. Vol I–IV. Stockholm: Hugo Geber.
- Kjellén, Rudolf, 1905. *Stormakterna. Konturer kring samtidens storpolitik*. Vol I och II. Stockholm: Hugo Geber.
- Kjellén, Rudolf, 1900. *Inledning till Sveriges geografi*. Göteborg: Wettergren & Kerber.
- Kjellén-Björkquist, Ruth, 1970, I. *Rudolf Kjellén. En människa i tiden kring sekelskiftet*. Stockholm: Verbum.

- Klinke, Ian, 2024. *Life, Earth, Colony. Friedrich Ratzel's Necropolitical Geography*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Klinke, Ian & Bassin, Mark, "Introduction: *Lebensraum* and its discontents", *Journal of Historical Geography* 61, s. 53–58.
- Lie, Mikael H., 1912. *Stormagterna og de smaa nationer*. Kristiania: Aschehoug & Co.
- Lindberg, Bo & Nilsson, Ingemar, 1996. *Göteborgs universitets historia, vol I. På högskolans tid*. Göteborg: Rektorsämbetet. Göteborgs universitet.
- Lindhagen, Sven, 1958. "1948 Wille Grut", s. 217–224 i *Guldmedaljörer*. Stockholm: Tidens bokklubb.
- Lundén, Thomas, 2021. "Kjellén's Legacy: A Story of Divergent Interpretations", s. 250–289 i Björk, Ragnar & Lundén, Thomas (red.), *Territory, State and Nation. The Geopolitics of Rudolf Kjellén*. New York & Oxford: Berghahn.
- Nilsson, Sven A., 1990. *De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesamhälle*. Uppsala: Almqvist & Wiksell International.
- Nordin, Svante, 2023. *Världsandens partisaner. Filosoferna, Tredje riket och den liberala demokratin*. Stockholm: Fri tanke.
- Ranke, Leopold, [1833] 1950. "The Great Powers", s. 181–218 i von Laue, Theodore H., *Leopold Ranke. The Formative Years*. Princeton: Princeton University Press.
- Ringmar, Erik, 1996. *Identity, interest and action. A cultural explanation of Sweden's intervention in the Thirty Years War*.
- Rivarola Puntigliano, Andrés, 2021. "Rudolf Kjellén's Intellectual Impact in Latin America", s. 231–249 i Björk, Ragnar & Lundén, Thomas (red.), *Territory, State and Nation. The Geopolitics of Rudolf Kjellén*. New York & Oxford: Berghahn.
- Schmitt, Carl, [1939] 2011. "Grossraum versus universalism: the international legal struggle over the Monroe Doctrine", s. 46–54 i Legg, Stephen (red.), *Spatiality, Sovereignty and Carl Schmitt. Geographies of the nomos*. London and New York: Routledge.
- Spahn, Martin, 1918. *Die Grossmächte. Richtlinien ihrer Geschichte. Maßstäbe ihres Wesens*. Berlin & Wien: Ullstein & Co.
- Watanabe, Hiroshi & Recht, Linus, 2020. "Alexis de Tocqueville and Three Revolutions: France (1789–), Japan (1867–), China (1911–)", *International Journal of Asian Studies* 17, s. 166–174.